

селення до всіх вітчизняних банків, що запроваджують ці технології, ширшому залученню вільних грошових коштів населення до розрахунків у безготівковій формі, спрощенню і прискоренню здійснення комунальних платежів.

Забезпечення комплексності обслуговування населення, оперативності та високої якості послуг напряму пов'язані зі запровадженням новітніх інформаційних технологій. Це дасть змогу наблизити послуги банку до клієнта, тим самим розширивши асортимент нетрадиційних роздрібних банківських послуг. Розглянуті новітні продукти – лише перші кроки в дослідженні ринку роздрібних банківських послуг, у подальшому відкривається широке поле для досліджень у цьому напрямку.

In this article the consideration new technology the banking service of the people. The analyses of investigation and articles where beginnings unbind in this problem. Describe necessity enlargement assortment retail banking service. Describe the new banking products bank-telesevice and bank- televoys. Describe theirs positive lines and advantages for the bank and for the clients. In this article gives recommendations inculcation this productions on Ukraine market.

Література

1. Данилова Т. Н., Смирнова О. С. Банк как финансовый посредник трансформации сбережений в инвестиции // *Финансы и кредит*. – № 11. – 2005. – С. 20–26.
2. Деринг Ханс-Ульрих. Универсальный банк – банк будущего. Финансовая стратегия на рубеже века: Пер. с нем. – М.: *Международ. отношения*, 1990. – 384 с.
3. Казимагомедов А. А. Банковское обслуживание населения: зарубежный опыт. – М.: *Финансы и статистика*, 2002. – 256 с.
4. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: *ИКЦ «ДИС»*, 1997. – 464 с.

Стрішенець О.

РОЗВИТОК РЕМІСНИЧОГО ВИРОБНИЦТВА В МІСТАХ ТЕРНОПІЛЛЯ У XVI–XVIII СТ.

Розглянуто стан розвитку різних галузей ремісництва Тернопільщини XVI–XVIII ст. Визначено найпоширеніші ремісничі професії. Відзначено, що навіть у порівняно великих міських поселеннях мешканці займалися, крім ремісництва, сільським господарством. Проаналізовано створення цехових ремісничих корпорацій, їх організаційну будову, обов'язки і права працівників. Висвітлено причини, що гальмували розвиток цехового ремісничого виробництва: пануючі феодально-кріпосницькі відносини, часті напади турецько-татарських орд, несприятливі кліматичні умови, посуха, епідемії тощо.

В умовах перебудови економіки на засадах ринкового господарства набуває актуальності питання осмислення реального стану справ, пошуку свого, власне українського курсу реформ, що вивів би населення України зі злиднів та безправ'я в коло розвинутих країн Європи. Щоби «не йти на-впомацки, методом проб і помилок», необхідно створити національну модель реформування економіки, яка врахувала б господарську діяльність минувшини українського народу та досвід світового господарства, глобалізацію економіки постіндустріальних країн.

Врахування минулого важливе для сьогодення ще й тим, щоби намітити правильні кроки в майбутнє. У зв'язку з цим вивчення ремісничого виробництва Тернопільщини доби феодалізму має не лише теоретичне, а й певне практичне значення. Досвід виробництва продукції у цехових майстернях багато в чому корисний для підприємств малого і середнього бізнесу, які в майбутньому можуть створити середній клас, що стане базою демократії, визначатиме стандарт життя населення.

Загальнотеоретичні положення ремісничого виробництва певною мірою проаналізовані в роботах О. Барановича В. Голобуцького, М. Грушевського, П. Михайлини, Б. Паньківа та П. Сіреджука, інших науковців у контексті загальноукраїнських проблем. Вони багатоаспектні й не дають глибокого аналізу ремісничого виробництва на Тернопіллі у період феодального ладу. Лише окремі факти й дані вміщені в академічному виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область» і монографії професора М. Стрішенця «Економічна історія Тернопільщини» (т. 1). Здійснені наукові дослідження не висвітлюють усіх проблем ремісничого виробництва Надзбручанського краю.

Метою даної статті є розгляд ремісничого виробництва Тернопільщини XVI–XVIII ст. у цілому, показ його організаційної будови, зокрема цехової корпорації та тенденції подальшого розвитку.

У міських поселеннях Тернопільщини в XVI ст. поширилося ремісниче виробництво. В Підгайцях (1539 р.) працювали гончарі, кравці, мулярі, теслярі, ткачі, шевці, майстри керамічної справи. У Скалі-Подільській проживали гончарі, ковалі, кравці, кушніри, мечники та ювеліри [14, 156]. В Бучачі розвивалося гончарство, килимарство і кравецтво, у Хоросткові – кравецтво і ткацтво. У Збаражі популярними були такі види ремесел, як кравецьке, кушнірське, теслярське, шевське, а також торгівля [1, 11; 14, 282]. Проте більшість жителів займалася сільським господарством. У Козові трудилися бондарі, кушніри, теслярі, ткачі, шевці. Ремісничі вироби збувалися серед міського населення, частково продавалися на ярмарках і базарах, де торгували переважно збіжжям і худобою. Одним із найбільших осередків виробництва сукна на Волині був Кременець [2, 7; 27, 22]. Славився він своїми гончарними і ювелірними виробами. Гончарі виготовляли красиві кахлі, оздоблені рослинними чи

сюжетними рельєфами. Значного поширення набула торгівля горілкою, пивом і медом. У 1563 р. Кременець отримав дозвіл на посередницьку торгівлю. Мешканці міста отримали право скуповувати товари і продавати їх у всьому Кременецькому повіті. З 1572 р. в місті відбувалися по 2 ярмарки на рік. Тут розташовувався найбільший на Волині склад солі, яку завозили з Прикарпаття [1, 12; 14, 369]. У Бережанах (1570 р.) налічувалося 20 ремісників. Серед них виділялися бляхарі, зброярі, кравці, кушніри, римарі, слюсарі, столяри, ткачі, цеглярі та шевці. Частина жителів займалася землеробством, торгівлею, візництвом, обслуговувала замок. Серед купців, які тут проживали, переважали поляки, євреї та вірмени. У містечку Золотники трудилися такі ремісники: ковалі, кравці, кушніри, муляри, теслярі й шевці. Найбільше було кушнірів, які поділялися на дві групи. До першої з них належали ті, які виробляли з гірших сортів шкіри вироби для бідних верств населення, до другої – ті, котрі працювали для багатих міщан, магнатів і шляхтичів [14, 497].

У Борщеві (перша половина XVII ст.) працювали ремісники, які виготовляли грубошерсте сукно. 12 різних ремесел практикували у Чорткові. Серед ремісників найпоширенішими були бондарі, гончарі, мечники, воскобійники, кушніри, римарі, слюсарі, шевці. Вони становили до 28% усього населення міста. Того ж часу сільськогосподарським виробництвом займалися не менше 40% жителів. У Чорткові, а також в інших містах та містечках, ремесло не було повністю відокремлене від землеробства. Ремісники нерідко володіли земельними наділами, займалися тваринництвом. У містечку Шумськ чисельність ремісників не перевищувала 15% від загального числа жителів, а в XVII ст. – уже 20% [14, 585].

Навіть у порівняно великих містах чимала частка жителів була тісно пов'язана зі сільським господарством. Населення міста Кременець (1625 р.) становило біля 6,7 тис. осіб [2, 46; 14, 368; 15, 7]. Із них близько 250 належали до ремісничого ладу. Феодали мали у містах земельні площі, що не підлягали юрисдикції міського органу управління. Доречно буде відзначити, що на міських феодальних землях населення займалося не лише сільським господарством, а й ремісництвом. Міському магістратові належало у зазначеному році лише 35,6% будівель щодо загальної кількості (всього будинків було 1224). Все це свідчить про те, що більшість жителів Кременця займалася сільським господарством. Таке саме спостерігалось і в інших міських поселеннях краю [19, 9]. На початку XVII ст. в Устя-Зеленому лише третина жителів займалася ремеслом, дві третини – сільським господарством. Чимало мешканців працювало на панських ланах, де розводили рибу, бджіл, доглядали літні просапні культури. Жителі Зборова (друга половина XVII ст.) відробляли влітку щороку 6 днів панщини. Кожна родина мала вимочити, витіпати і напярсти 20 мітків пряжі, стовкти у ступах певну кількість проса чи ячменю, привезти

кілька возів дров до панської кухні та ін. У Бучачі розвивалося гончарство, килимарство і кравецтво. Проте переважна більшість населення займалася сільським господарством. До міста належав 41 лан землі (лан – міра площі, що дорівнює 43,5 моргам або 25 га), де трудилися міщани і селяни. За містечком Козова у 1620 р. було закріплено 32 лани землі. Йому належало право на проведення двох щорічних ярмарків і щотижневих торгів, що сприяло розвитку ремесла і промислів у місті. Зі сільським господарством пов'язана і більшість жителів Тернополя. Вони займалися хліборобством і скотарством, а також мисливством і бортництвом. Вигідне розташування міста на торговельних шляхах сприяло швидкому зростанню ремесла і торгівлі. Тернопільські купці підтримували тісні зв'язки з таким великим на той час торговельно-ремісничим центром як Львів, а також Польщею і Литвою [3, ч I, 53].

Із кожним наступним десятиліттям ремесло відіграло помітнішу роль в економіці міст та містечок краю. У Тернополі значно розвинулися бондарство, гончарство, будівельно-керамічне виробництво, починали діяти нові й нові ковальські та слюсарні майстерні. Згідно з даними 1672 р., тут працювали 10 кравців, 12 ткачів, 15 шевців та 6 ковалів, невелика кількість бондарів, столярів, теслярів та інших ремісників [10, 79; 14, 69]. У Тереховлі практикували до 25 видів різних ремесел. Найпоширенішими професіями були: бондарі, воскобійники, гончарі, золотники, мечники, мулярі, кушніри, ткачі, шевці та ін [9, 56; 14, 482]. У містечку Хоросткові найбільше розвинулося ткацтво. Цьому суттєво сприяло виготовлення ниток у навколишніх селах, мешканці яких збували згадану продукцію на місцевому ринку [8, 85]. Населення міста Тереховля (середина XVII ст.) становило 2978 осіб. Із них майже половину займали ремісники і торговці зі своїми сім'ями. У Гримайлові зростала чисельність бондарів, ковалів, кравців, шевців, гончарів, кушнірів, колісників. Їх вироби задовольняли потреби міського населення, вивозили в інші міста Тернопільщини, а також за кордон [18, 42]. У місті діяли майстерні бляхарів, де було зайнято по кілька осіб. У Гусятині розвивалися кравецтво і кушнірство. У Копичинцях поширеними були такі ремесла, як гарбарство, гончарство, ковальство і кушнірство. Працювали майстерні мулярів, теслярів, столярів, кравців, шевців, слюсарів і ткачів. Популярністю користувались одяжно-полотняна майстерня та круп'яний водяний млин. Частина населення займалася олійництвом. У Струсові поширювалися малярство і теслярство. Чимало ремісників діяло у Бережанах. У 1695 р. тут було 404 будинки, в яких проживали 3475 осіб. Майже половина їх займалася ремісництвом.

XVIII ст. позначилося подальшим розвитком ремісництва. У Коропці (нині Монастириського району) налічувалося (1729 р.) 12 ремісників. Серед них – 5 ткачів, 4 мірошники, коваль, гончар, кушнір. У Борщеві (1789 р.) 20 родин займалися суконним виробництвом, 17 – шевським, 11 – гон-

чарним і ковальським, 10 – ткацтвом і кушнірством. Незважаючи на заняття ремісництвом, вони не поривали зв'язків із сільським господарством. Щорічно, переважно у жнива, по 10 днів працювали у місцевому фільварку, сплачували різні данини натурою і грошима феодалові. Зростання чисельності ремісничого люду спостерігалось і в наступні часи. У Підгайцях (1980-і рр.) налічувалося близько 150 ремісників, у т. ч. 52 шевці, 22 гончарі, 16 кушнірів, 15 бондарів, 12 м'ясників, 11 шевців. На початку ХХ ст. у Більче-Золотому (нині Борщівського району) трудилися 10 ткачів, які виготовляли полотно. Були тут і бляхарі, ковалі та теслярі. В 1795 р. у Заложцях (нині Залізці, Зборівського району) проживали 136 ремісників. Серед них виділялися бондарі, гончарі, ковалі, кравці, кушніри, м'ясники, стельмахи, столяри і шевці [4, 20; 14, 330].

За заняття виробничою діяльністю ремісники сплачували податки. Розміри їх постійно зростали. У Збаражі (1583 р.) від свого ремесла кушнір сплачував по 12 грошей данини. По стільки ж давав і швець, різник – по 4 гроша. Майже таку саму суму грошей віддавали: кравець, пекар, пивовар і тесляр [14, 281; 21, 67]. У Вишнівці (XVII ст.) різник сплачував щорічно податок 1 гріш, кравець – 2, по стільки ж – гончар і пекар. Згодом сума сплати податків зросла. Від гончара вимагали вже по 4 гроша, від кравця – по 3 [20, 55]. Ремісники містечка Хоросткова за дозвіл займатися ремісничою діяльністю сплачували: мірошник – десяту частину борошна, ткачі – п'яту частину виготовленої продукції. Жителі Тернополя, які мали в тимчасовому користуванні невеликі ділянки землі, сплачували податки збіжжям або відробляли на панських полях.

У містах ремісники та дрібні торговці за кожний будинок платили переважно грошима. Окремо сплачували податок за проживання на центральних вулицях, за право займатися торгівлею, користування панською броварнею, лісом тощо. В містечку Козова проживало багато незаможних мешканців: комірники, городники, т. зв. гультяї – бідний люд, позбавлений будь-яких засобів до існування. Вони не сплачували жодного гроша, бо не було з чого давати. В центральній частині міста, т. зв. Старому місті були розташовані ринок, ратуша. Тут мешкали урядовці, купці, заможні ремісники. Великі грошові платежі стягував власник із мешканців міста Збараж. Загальна сума платежів громади міста (1789 р.) становила 3672 злотих, що для того часу було значною сумою грошей.

Окремі міста домагалися отримання від органів влади чи великих землевласників магдебурзького права, що звільняло мешканців від обтяжливої феодальної опіки, дозволяло створювати органи управління, сприяло розвитку ремесла і торгівлі [5, 129; 13, 259]. Впродовж XIV–XVII ст. право на самоврядування отримали 19 міст краю, в т. ч. Тербовля (1389 р.), Кременець (1438 р.). В 1520 р. магдебурзьке право надане містечку Заложці. Це позитивно вплинуло на розвиток ремесла і торгівлі. Наприкінці

XVII ст. тут щорічно відбувалися 16 великих ярмарків і базарів, на які з'їжджалися ремісники, торговці та купці з Тернополя, Бродів, Золочева й інших населених пунктів. У 1522 р. магдебурзьке право отримало місто Чортків. Господарськими й адміністративними справами відав магістрат на чолі з бургомістром. Судові функції виконувала лава, яку очолював вїйт. Феодали постійно втручалися в самоуправління, зводячи його майже нанівець. Під їх тиском до магістрату обирали тих осіб, яких пропонували феодали. Право на самоуправління місто Бережани отримало в 1530 р., Підгайці – у 1539 р., Тернопіль – у 1548 р. та ін. В останньому місті дозволено проводити по три ярмарки на рік та щотижневі торги. У зв'язку з отриманням права на самоуправління королівський уряд дозволив (1566 р.) організувати у місті склади для зберігання товарів, що надходили як із Польщі, так із-за кордону [7, 387; 25, 68]. В 1601 р. магдебурзьке право надано містечку Золотий Потік (нині Бучацького району). Жителям дозволили обирати органи міського самоуправління, займатися ремеслом і торгівлею. Все це сприяло економічному зростанню містечка, яке розташовувалося на важливому торговельному шляху з Прикарпаття на Поділля і в Молдавію.

Після отримання в 1604 р. права на проведення двох ярмарків на рік та щоденних торгів Чортків перетворився на значний ремісничий і торговельний центр, де жваво торгували вівцями, ремісничими виробами й сільськогосподарською продукцією. Королівським привілеєм (1629 р.) магдебурзьке право було надане місту Борщів: воно отримало дозвіл на створення цехів, проведення трьох ярмарків на рік і щотижневих торгів (базарів). Міськими справами керував уряд, що складався з вїйта, бургомистра, лавників і райців. Купці, багаті ремісники, торговці селились у центрі міста, позацехові ремісники та селяни – на околиці. Те саме було і в Тернополі. У 1672 р. тут було 420 будинків. Багатії проживали головним чином у центрі міста. Населення становило близько 2,5 тис. осіб. Працювали чотири водяні борошномельні млини, пивоварня і солодовня. 181 господарство займалося сільськогосподарським виробництвом. Статус міста і право на самоуправління (1720 р.) отримав Гримайлів (нині Гусятинського району). Щорічно йому дозволяли проводити 8 ярмарків, щотижневі торги, на яких продавали збіжжя, ремісничі вироби та худобу. Привілей на проведення чотирьох ярмарків щорічних у 1754 р. отримали Заліщики. В 1766 р. їх відносять до розряду міст із магдебурзьким правом. Почали швидко розвиватися ремесло і торгівля. Серед ремісників найбільше налічувалося ткачів, шевців, теслярів.

Із розвитком ремесла у містах створювали цехи – замкнені професійні організації ремісників. Дозвіл на їх організацію видавав власник землі, на якій розташоване міське поселення, чи польський король, бо у досліджуваний період Тернопільщина належала до Речі Посполитої

(Польща). З 1772 р. край відійшов до Австрії. Північну частину Тернопільщини (Кременецький і частину Збараського повітів) в 1793 р. захопила Росія [6, 107].

Дозвіл короля був потрібний у тому випадку, коли місто перебувало на важливому торговельному шляху і необхідно було пожвавити його торговельно-економічне життя, або розвинути господарську діяльність після ворожого нападу чи значних руйнувань, стихійного лиха. Самоуправління захищало жителів від влади землевласника (феодала) і надавало місту певні свободи щодо розвитку ремесел, промислів та торгівлі. Проте українське населення було відсторонене від участі в роботі органів міського самоуправління, зазнавало всіляких утисків. Вступ до цехів був обмежений. Не всіх, хто бажав, приймали до них. Українські ремісники, особливо православної віри, не мали доступу до привілейованих цехів (ювелірів, мечників та ін.).

У 1566 р. затвердили статут цеху шевців міста Тернополя. Його видав власник міста феодал Я. Тарнавський. Цех був невеликим ремісничим об'єднанням. Тут працювали кілька осіб. У другій половині XVII ст. діяв кушнірський цех у Підгайцях, а наступного століття створено бондарський, гончарний, ковальський і шевський цехи. Ремісники збували свої вироби на місцевих ринках, а також вивозили до інших міст, за межі воєводства та українських земель. У Терєбовлі (1578 р.) виникли кушнірський і шевський цехи, в 1617 р. – кравецький, у 1630-х – 1640-х рр. – ткацький і різницький. Виникло кравецьке ремісниче об'єднання (1667 р.). У Кременці (1635 р.) діяли 6 цехів, що об'єднували 131 ремісника. В Тернополі (1636 р.) організували цех кравців. Майстрові цього цеху дозволили тримати одного учня, підмайстрові – кількох. За свою роботу підмайстер отримував упродовж тижня по 3 гроша. Учням за роботу не платили нічого. Навпаки, за навчання в рік вони сплачували по два фунти (фунт – міра ваги, що дорівнювала 372–406, інколи 409 г) воску. Робочий день не був регульований статутом, бо його встановлював майстер, і робочий час міг тривати по 15–16 годин на добу. Реалізувати свої вироби цеховому майстрові не дозволяли. Цю роботу виконувала адміністрація цеху. Ремісники, об'єднані в цехи, крім професійної ремісничої діяльності, займалися сільським господарством, мали власні земельні ділянки, на яких вирощували різні зернові, огородні та технічні культури. У XVII ст. в Тернополі налічувалося 18 різних видів ремесел та промислів. У першій половині XVII ст. у Гримайлові працювали два цехи: мулярів і теслярів. В Усті-Зеленому діяли кушнірська, різницька і шевська ремісничі корпорації. У Чорткові (XVII ст.) були кушнірський і шевський цехи, що об'єднували до 30 майстрових людей. На початку XVIII ст. в Бучачі працювали кравецький, кушнірський і шевський цехи. Спільний цех

об'єднував бондарів, ковалів і мечників. У всіх цехах налічувалося до 82 майстрів. Поза цехами працювали 13 ремісників [14, 176].

Ремісничі цехові майстерні за розмірами були невеликими. У них працювала незначна кількість осіб. У кожному цеху встановлювали певну чисельність майстрів, підмайстрів та учнів. Перехід підмайстра у майстри був тернистим і важким. Нерідко підмайстер залишався на цій посаді до кінця життя.

Цехи користувалися монопольним правом у виробництві продукції у визначеному населеному пункті чи районі, її збуту на ринку. Організаційна будова мала багато спільного з польськими ремісничими корпораціями. Зміст статутних правил цехів Кременця, наприклад, був запозичений із статутів цехів Варшави і Кракова.

У Підгайцях діяв один із чотирьох кушнірських цехів, розташованих у Галицькій землі [14, 110; 23, 87]. Статут цеху відповідав вимогам, взятих із статуту львівського цеху кушнірів, затвердженого ще в 1591 р. У цьому об'єднанні, крім майстрів, підмайстрів, учнів були ще челядники. Майстрові дозволяли тримати не більше трьох товаришів (учнів). За виготовлення недоброякісної продукції ремісника карали штрафом (каменем – воску. Камінь – міра ваги, що дорівнює 9,744; 12,18; 12,99 кг). За навчання учні платили не грошима, а воском. Претендент на звання майстра був зобов'язаний виконати пробну роботу, яку оцінювали члени цеху, і внести до цехової каси 12 грошей вступного готівкою. Суперечки між майстрами, підмайстрами та учнями вирішували у міському управлінні.

У 1705 р. ремісники Будзанова (нині с. Буданів Тереховлянського району), об'єдналися в гончарний, кушнірський, різницький і шевський цехи. Вироблену продукцію реалізовували головним чином на ярмарках, які щорічно відбувались у місті. У Тереховлі (1722 р.) діяли кравецький, кушнірський і шевський цехи. У Зборові (1727 р.) кушнірсько-кравецький, який єдиний мав право на закупівлю шкіри у місті та в навколишніх селах. У цеху впровадили суворі порядки. За прогул карали винного штрафом 3 гроша, а тих, хто запізнився на роботу – одним. Штраф сплачували ремісники і за невідвідування церкви без поважних причин. В першій половині XVIII ст. у містечку Гримайлів діяли сім цехів: бондарний, гончарний, кравецький, кушнірський, ковальський, ткацький і шевський. Частина міщан займалася чинбарством та торгівлею лісоматеріалами. У Будзанові працювали гончарний, кушнірський, різницький, ситярський і шевський цехи [14, 490].

У 1747 р. в містечку Струсів виник цех столярів, римарів, колодіїв, бондарів. Його статут визначав права й обов'язки членів у цеху, правила навчання учнів, переведення їх у підмайстри. Цікаво відзначити те, що статут дав змогу вступати до цеху ремісникам із навколишніх селищ, брати «ярмаркове» за продаж ремісничих виробів у Струсові. Магнат А. По-

нятовський у Заліщиках споруджує (1750 р.) суконну мануфактуру [16, 103]. Сировину (шерсть) доставляли з Молдавії. Вироблена продукція надходила здебільшого на потреби армії. У Заліщиках діяли броварня, винокурня, водяний борошномельний млин. У всій окрузі славилися килимарі, випалювачі деревного вугілля та різьбярі. Для місцевої церкви вони виготовили інкрустований іконостас, що був справжнім витвором мистецтва. У середині XVIII ст. в Залозцях спорудили суконну фабрику. Основною продукцією були килими і ковдри. У Вишнівці в 1760 р. налічувалося 10 цехів. За кілька років роботи їх кількість зменшилася до трьох. Багато ремісників перейшло до заняття сільським господарством. У 1772 р. в Микулинцях працювали 139 ремісників. Вони були об'єднані у 5 цехів: гончарний, кравецько-кушнірський, ткацький, різницький і шевсько-грабарський. Коли ремісників того чи іншого фаху виявлялося замало, то вони входили до інших цехів. До ткацького цеху належали ремісники, котрі виготовляли решета, мотузки, килими, а до цеху гончарів – ковалі, бляхарі, стельмахи, бондарі, мулярі та ін. Кожен підмайстер, щоби стати майстром, мав внести до каси цеху 24 злотих грошима, 8 фунтів воску, 4 кварта (кварта міра об'єму, що дорівнює 1 л) горілки, бочку пива, а також влаштувати вечерю для всіх майстрів цеху. Не маючи на це коштів, більшість підмайстрів на все життя залишалася підмайстрами.

Успішна діяльність цехів дуже часто залежала від волі місцевого феодала, його поведінки та вчинків. Цехові ремісники виконували різні роботи на його користь. Кушніри вичиняли баранячі шкури й шили кожухи, шевці виготовляли чоботи для двірцевої челяді, різники різали худобу і птицю для панської кухні. Подібні повинності виконували ремісники й інших цехів. Члени об'єднань сплачували грошовий податок на користь держави та місцевої адміністрації.

У першій половині XIX ст. в місті Тернопіль виникли перші невеличкі підприємства мануфактурного типу – ковальські, кравецькі, слюсарські, шевські майстерні й заклади з переробки сільськогосподарської продукції. У Кременці (середина XIX ст.) діяли кілька підприємств. У 1845 р. працювали миловарний, свічковий і цегельний заводи. Розвитку набули гончарство, млинарство, бондарство, виникли ковальські, слюсарські, будівельно-керамічні майстерні та невеличкі пекарні. Діяли шкіряні, тютюнові та цегельні підприємства. Чисельність робітників на них була незначна. У другій половині XIX ст. населення міста Тернополя досягло 17 тис. осіб. Тут працювали 12 ремісничих майстерень і невеликих кустарних підприємств.

Розвиткові ремісничого виробництва перешкоджали часті напади турецько-татарських орд. Їхні набіги згубно позначалися на економічному стані міст та містечок [22, 107]. На плечі міщан лягали обтяжливий податок, обов'язок ремонтувати і відбудовувати міські укріплення. У 1650-х

рр. у Тернополі зруйновано 270 будинків. Великих руйнувань і спустошень після нападу турків і татар у 1667 і 1675 рр. зазнало місто Підгайці. У місті занепали ремесло, торгівля, багато ремісників і купців забрали в полон. У 1672 р. турецькі війська Ібрагіма Шишмана-паші штурмом взяли Тернопіль і кілька тижнів грабували його, захопили в полон багато чоловіків, жінок і дітей. Населення жило під постійною загрозою ворожого нападу. Лише через багато років після нападу ворогів місто почало відроджуватися. Після 15-денної облоги у 1672 р. війська султанської Туреччини взяли замок у Микулинцях. Майже всіх чоловіків перебили, а жінок, дітей та ремісників забрали в полон. Цього ж року турецьке військо захопило і містечко Язлівець. Усі будівлі були зруйновані, у полон забрано багато жителів. Після руйнування місто довго не могло відродитися: зменшилася кількість населення, занепали ремесло і торгівля. У 1713 р. в Язлівці мешкали тільки 290 жителів, із них 125 міщан, 108 селян, решта – торгівці та купці. Але поступово, хоча й повільно, ремесло почало відроджуватись. У 1780 р. тут налічувалося вже 30 кушнірів, 20 шевців і 17 ткачів [14, 193].

Руйнівним був набіг татар у 1675 р. на Гримайлів. Під час нападу місто було вщент зруйноване, а багато його жителів забрано у неволю. У 1675 р. турецько-татарські війська зруйнували Теробовлю і багато навколишніх селищ. Лише один замок витримав облогу, що тривала з 29 вересня до 6 жовтня 1675 р. Великого лиха від нападу турків і татар зазнало і населення Заліщиків, хоча захопити місто було нелегко, бо з трьох боків його захищали стрімкі скелясті береги Дністра, а з півночі – великий земляний вал. У 1669 р. загарбники зруйнували Заліщики, а впродовж 1672–1699 рр., коли подільські землі перебували під владою султанської Туреччини, залишилося тільки кілька сотень мешканців міста [11, 29; 17, 35; 14, 253].

Економічний розвиток міст, у т. ч. ремісниче виробництво, гальмувала їх залежність від феодалів, стихійних лих та різних хвороб, зокрема епідемії чуми. Від неї у 1770 р. вимерла мало не половина жителів міста Скали-Подільської. У 1771 р. від холери загинуло кілька сотень жителів Будзанова, а через деякий час велика пожежа знищила майже половину будинків [24, 69].

Напади ворогів, безчинства феодалів, голод, епідемії призводили до значних руйнувань, занепадали ремесло, сільське господарство, торгівля, зменшувалося населення краю. Щоби відродити господарство та збільшити чисельність населення, польський уряд змушений був іти на деякі поступки, послаблювати податки, заохочувати переселення людей із інших районів країни. У 1675 р. мешканців містечка Гусятина було звільнено від сплати міського податку на кілька десятків років. Через часті епідемії, неврожаї польський уряд у 1677 р. звільнив жителів міста

Підгайці на 12 років від податків. Місто почало відроджуватись, але в 1698 р. турецько-татарська орда знову завдала йому значних руйнувань. У зв'язку зі зменшенням прибутків власник міста у 1756 р. здав його і навколишні села в оренду за 180 тис. злотих [14, 111].

Викладене дає змогу стверджувати, що на Тернопільщині в XVI–XVIII ст. поширення набуло ремісниче виробництво, яке зосереджувалося здебільшого в містах та містечках. Перелік різних професій засвідчує значний розвиток феодального ремесла. Цеховий ремісничий устрій запозичували переважно з львівських міських корпорацій та Польщі. Ремісничі корпорації на Тернопільщині не були штучно насадженими. Вони мали свої завдання, особливості, обумовлені специфікою розвитку економіки краю.

Ремісничим цехам були притаманні млявість, уповільненість розвитку, розпливчастість, невиразність форм. На їх становищі згубно відбивалися військові дії, вторгнення турецько-татарських орд, стихійні лиха. Цеховий устрій підривав розвиток ярмаркової торгівлі, що не вкладалась у рамки цехової регламентації.

Отже, спочатку цехи відігравали прогресивну роль у розвитку продуктивних сил краю, згодом, із виникненням мануфактурного виробництва у країнах, які перебували на вищому рівні соціально-економічного розвитку, ніж Тернопільський край, гальмували промисловий поступ. Цехова організація ремісничого виробництва була свідченням певного рівня розвитку міського життя, товарно-грошових відносин, товарності ремісничої продукції.

Is this topic the main aspect is the smetem of development of different sections of crafts of the Ternopil region XVI–XVIII. We see most popular crafts. Even in reletively big cities, inhabitans beside the crafts were diong agriculture. Reserching creation of manufacturing, crafts corporations, deseribed their organisation structure. Duties and riding of workers. Highlighted reasons tich obstructed the development of crafts industry: feudal relomiong often attics of murkish and mongols, bad climat conditions, epidemics, etc.

Література

1. Баранович В. И. *Магнатское хазяйство на юге Волыни в XVIII веке.* – Москва: Изд-во АН СССР, 1955. – 183 с.
2. Батюшков П. Н. *Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края.* – Санкт-Петербург, 1888. – 427 с.
3. Белінський П. *Тернопіль і його околиця.* – Тернопіль, 1895. – Ч. 1. – 79 с.; Тернопіль, 1896. – Ч. 2. – 185 с.
4. Воблый К. Г. *Производительные силы Галиции. Социально-экономический очерк.* – Киев, 1915. – 186 с.
5. Голобуцький В. О. *Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період.* – Київ: Вища школа, 1970. – 300 с.

6. Гонтар Т. М. Тернопільщина після поділів Польщі. Скасування панщини (1796–1848 рр.) // *Тернопілля: сторінки історії*. – Тернопіль, 1995. – С. 107–118.
7. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. – Київ – Львів, 1907. – Т. 6 – 689 с.
8. Гуцал П. З. *Тернопільщина в першій половині XVII ст.* // *Тернопілля: сторінки історії*. – Тернопіль, 1995. – С. 83–97.
9. Демченко В. Ф., Герета І. П. *Теребовля: історико-краєзнавчий нарис*. – Львів: Каменяр, 1971. – 89 с.
10. Загорівський І. *Історія Польщі в хронології*. – Варшава, 1901. – 184 с.
11. *Заліщицька земля у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – 114 с.
12. *Історія народного господарства Української РСР. У 3-х т., 4-х кн.* – Київ: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 461 с.
13. *Історія Української РСР. У 8-х т., 10-и кн.* – Київ: Наукова думка, 1979. – Т. 2 – 615 с.
14. *Історія міст і сіл Української РСР: В 20-ти т. Тернопільська область*. – Київ: УРЕ АН УРСР, 1973. – 640 с.
15. Каретников С. М. *Волынская губерния: географо-исторический очерк*. – Почаев, 1912. – 116 с.
16. Ковальчак Г. І. *Економічний розвиток західноукраїнських земель*. – Київ: Наукова думка, 1988. – 250 с.
17. Краснов П. *Залецики*. – Константиновка, 1918. – 76 с.
18. Крип'якевич І. П. *Коротка історія Гримайлова і сіл Гримайлівського судового округу*. – Гримайлів, 1931. – 79 с.
19. Крушинський Л. *Исторический очерк Волыни*. – Житомир, 1867. – 129 с.
20. Лукомский В. К., Лукомский Г. К. *Вишневецкий замок, его история и описание*. – Санкт-Петербург, 1912. – 64 с.
21. Малевич А. П. *Збараж. Історико-краєзнавчий нарис*. – Львів: Каменяр, 1984. – 89 с.
22. Паньків Б. М. *Міста і містечка Галицької землі // Жовтень*. – 1982. – № 9. – С. 104–108.
23. Сіреджук П. С. *Заселення Галицької землі в XIV–XVIII ст.* // *Український історичний журнал*. – 1984. – № 6. – С. 81–89.
24. Стрішенець М. М. *Економічна історія Тернопільщини. В 3-х т.* – Тернопіль: Астон, 2001. – Т. 1. – 310 с.
25. Теодорович Н. И. *История г. Кременец*. – Седлец. – 1904. – 126 с.
26. Теодорович Н. И. *Архив Почаевской лавры*. – Почаев, 1915. – Т. 1. – 475 с.
27. *Krzemieniec*. – *Krzemieniec*, 1929. – 32 с.